

V minulé hodině jsme charakterizovali tři případy nejednoznačnosti na rovině slovního druhu:

tvárová homonymie

slovnědruhový přechod

slovnědruhový přesah

Který případ/které případy lze ozřejmit následujícími výroky:

Existuje horší strana než ČSSD? Ano.

Vláda jedné strany je překážkou demokracie.

Na druhé straně se přece domluvíme, ne?

Křižáci neměli jiné volby.

Jak je ta čeština bohatá. Kolik samohlásek můžeme doplnit za pomlčku *v-l*, abychom dostali tvar českého slova?

ssjc Slovník spisovného jazyka českého

vélum

-la s. (z lat.)

1. *zadní patro* (jaz.), *měkké patro* (anat.)

2. *círka*. (u katol.) *hedvábná přikrývka k zahalení kalicha, ciboria n. k požehnání*; --- **velární** před.: jaz. v. souhláska *zadopatrová, velára*

Gramatická kategorie

Závazné a opakované vyjadřování gramatické vlastnosti omezeným a vymezeným souborem jazykových prostředků, které se týká jedné/několika tříd slov (slovního druhu).

Např. u jmen se v češtině pravidelně a závazně vyjadřují gramatické významy rodu, čísla a pádů, a to jednak formou slova (tzv. pádovou koncovkou – kumulovaný morf).

Gramatickou formou spojitě vyjadřovaných gramatických významů rod+číslo+pád je soubor pádových koncovek (tvarotvorná charakteristika), význam pádu je spoluvyjadřován samostatnými gramatickými slovy (předložky), význam rodu a čísla je spoluvyjadřován formální shodou uvnitř jmenné skupiny, popř. shodou podmětu s tvarem přísudkového slovesa (číslo – tvary určité, rod a číslo – tvary participií).

ROD

kategorie vlastní slovnímu druhu substantiv a substantivních zájmen

ostatní jména (adjektiva, adjektivní zájmena, adjektivní číslovka) a participia vyjadřují rod a) řídicího jména (podstatné jméno, které řídí jmennou skupinu, podstatné jméno/rodové zájmeno, které rozvíjejí) b) přirozený rod subjektu pojmenovaného bezrodým osobním zájmenem

Rod - třídící princip

jazyková kategorie - gramatický rod (4 rody v češtině, 3 rody v němčině, 3 rody v angličtině, 2 rody ve francouzštině a italštině) versus biologický rod (pohlaví – mimojazyková kategorie)

Podle čeho poznáme rod v češtině?

Tvrzení: **Rod poznáme podle zakončení základního tvaru.**

České výkladové slovníky uvádějí u každého substantiva:

1. heslové slovo v základním tvaru (nom. sg./popř. pl.)
2. rod
3. tvar genitivu

Bylo by možné, některou z těchto informací vynechat?

Některé výkladové cizojazyčné slovníky obsahují gramatické tabulky. Myslíte, že by něco takového bylo vhodné i pro češtinu.

Znáte nějakou aplikaci, v níž jsou heslová slova propojena s tabulkovým paradigmatem?

Jakého rodu je substantivum *ouklej, Kája, Míša, Olomouc, choť*?

Musíme vědět, co označuje substantivum *Mudla*, abychom určili rod?

Které substantivní zakončení je rodově jednoznačné a které je víceznačné?

Podle čeho určíme rod u slov, jejichž zakončení se neshoduje se zakončením některého skloňovacího typu substantiv?

Podle čeho určíme slovní druh slova *popravčí*?

Uveďte podobná slova.

Vytvořte otázku, na kterou by bylo možné odpovědět takto:

Dejte mi prosím kilo jehněčí.

Defekty ve vyjádření gramatické kategorie rodu a čísla. Kde váhají rodilí mluvčí?

Jakého rodu je substantivum Karlovy *Vary*?

Jedu do *Loun*. Bydlím v *Lounech*.

Jedu do *Krkonoš*. Bydlím v *Krkonoších*.

ČÍSLO

Gramaticky vyjadřuje opozici jeden/více než jeden. Duálové tvary dochované u některých slov vyjadřují fakticky význam plurálu.

Anomální vyjádření kategorie čísla v češtině

distributivní použití tvaru singuláru při logickém označení množství:

Všechny děti dostaly *jablko/koláč/polévku*.

generické užití kategorie čísla – označení třídy

singulár označuje sice referent jako jednotlivinu, nikoli však jako jednot v protikladu k mnohosti, nýbrž jako zástupce celé třídy

Kočka je *savec*.

Někdy u proprií (ethnonyma) se hovoří o generickém plurálu.

Angličané se umějí dobře ovládat.

Rus/Rusové připojil/i Krym. *Turek/Turci* je/jsou u Vídňě.

v syntaxi u koordinace dochází k homonymii sg./pl. interpretace:

malý a *špinavý pes* = *1 malý+špinavý, tedy 1 pes/ 1malý + 1špinavý, tedy 2 psi*

Exemplárně velkou míru, velké množství popisovaných jevů vyjadřuje subst. v sg. s premodifikátorem *jeden* nebo *samý*.

Měla nohy *jeden bolák*.

Jeho tvář byla *samá jizva*.

Některá substantiva vyjadřující opozici jeden/více než jeden negramaticky (lexikálně).

mají obě čísla, nicméně tvar sg. označuje množství (-stvo/-ctvo, -í/-oví)

mají jen tvary jednoho čísla (pluralia tantum)

tvary sg. a pl. neoznačují/nemusí označovat totéž (*víno x vína, léto x léta*)

Gramatické číslo a číslovky základní:

jeden – jedni

jediný – jediná

Zůstal sám. / Zůstali sami.

Rod a číslo u číslovek základních:

Rod a číslo z hlediska gramatické shody.

Pět chlapců přišlo pozdě do školy.

PÁD

Gramatický význam – vyjádření relace mezi jménem a jiným slovem ve větě

forma – ve flexivních jazycích G-morf (pádová koncovka) kumulovaně spolu s rodem+číslem, předložka (aglutinační jazyka – samostatné morfy pro jednotlivé významy).

Setkali jste se v češtině s případem, kdy se 2 gramatické významy vyjadřují 2 po sobě následujícími morfami?

Počet pádových paradigmat (subsystémů) je v různých jazycích různý (např. v češtině paralelní pro sg./pl. u substantiv, pro sg./pl. jednotlivých rodů u adjektiv, v jazycích, které vyjadřují pádové významy prostřednictvím členu, existují rozdíly subparadigmat s určitým/neurčitým členem – srov. němčina a pravidla vyjádření gramatické shody na tvaru adjektiva po určitém/neurčitém členu).

povrchový (morfologický) × hloubkový (funkce, kterou plní – C. Fillmore, a další sémantické klasifikace pádů)

Jazyky flexivní (čeština) – výrazné morfologické pády – bezpředložkové/předložkové.

Který pád je v češtině pouze předložkový?

Pádový synkretismus – jedna forma pro vícero pádů.

Uveďte pravidelné případy synkretismu v pádovém systému českých substantiv.

Štěně honí medvíď. Kdo honí koho?

Některé jazyky morfologický pád buď zcela postrádají, nebo je v nich zachován pouze ve zbytcích (u některých tříd, např. v angl. u os. zájmen *I/me, he/him, ...*).

Opakování:

Co je to genitiv/akuzativ?

Co je to akuzativ/nominativ?

Rozšíření pádového systému – v důsledku výrazové různosti formy s jedním gramatickým významem pádu – pádová synonymie :

např. lokál jako pád gramatický (předmět) a adverbialní (příslovečné určení místa/času)
mluvit *o rybník-u*/ koupat se *v rybníc-e*

genitiv: **negativ (genitiv záporový), partitiv, numerativ**

ubylo *vody* × *voda* odtékla (ve větším množství), celou noc jsem *oka* nezamhouřil × nezavřel
jsem celou noc ani jedno *oko* (nespal jsem ani lehce - napůl)

kus *housky, rohlíku, koláče, chleba*

nahrabal si *peníze/peněz*

šest *neděl*

Z antické gramatické tradice pochází dichotomie casus rectus (p. přímý: v č.nom. a vok.) a casus obliquus (p. nepřímý: zbývající p.).

p. primárně syntaktický

p. primárně sémantický

tradiční pojetí

adverbální p. /adnominální p.

DŮ: hesla ROD, ČÍSLO, PÁD v NESČ

(<https://www.czechency.org/slovník>)